

I. DÜNYA SAVAŞI ODAĞINDA ROMANA YANSIYAN AHLAT: *NAR TANESİ GÜLİZAR* ÖRNEĞİ

 Alev SINAR UĞURLU*

ÖZET

Nar Tanesi Gülizar, Bitlis'in tarihî ve stratejik öneme sahip ilçesi Ahlat'ın I. Dünya Savaşı yıllarındaki hikâyesidir. 1956 Ahlat/Bitlis doğumlu öğretmen yazar Atilla Gülsar "Gerçek bir aşk hikâyesidir." açıklamasıyla 2019 yılında yayımladığı Nar Tanesi Gülizar adlı romanda Ermeni bir genç kız ile bir Türk delikanlının birbirlerine karşı hissettikleri masum duygular etrafında bölgenin sosyal hayatını yansıtır. Romanda, I. Dünya Savaşı öncesinde aynı coğrafyada toplumsal bir uyum içinde, kan bağı oluşturmada bütünleşmiş bir şekilde yaşayan iki halkın, savaşla birlikte düşman hâline getirilmesi ve bu sosyal yapının parçalanması işlenirken, ortak kültürle şekillenmiş sosyal yapıyı oluşturan unsurlar da aktarılır. Nar Tanesi Gülizar, mekân ile insan arasındaki ilişkiyi hafıza üzerinden kuran, Ahlat özelinde 20. yüzyıl başındaki Bitlis'in kültürel dokusunu yansıtır. Bu kültürel renklilik, savaşın tahribatıyla yıkılmıştır ama Gülsar edebiyatın tanıklığıyla oluşan hafızada I. Dünya Savaşı öncesi Ahlat'ın kültürel dokusunu hatırlatmak, savaş sırasında maruz kaldığı Rus istilasıyla harabe şehir hâline dönen Bitlis'in acısını canlı tutmak istemiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Ahlat, roman, I. Dünya Savaşı, folklor

Ahlat as Reflected in the Novel with the Focus on World War I: *Nar Tanesi Gülizar*

ABSTRACT

Nar Tanesi Gülizar is the story of Ahlat, the historical and strategically important district of Bitlis, during the World War I years. Born in 1956 in Ahlat/Bitlis, teacher-writer Atilla Gülsar reflects the social life of the region around the innocent feelings of an Armenian young girl and a Turkish young man for each other in the novel Nar Tanesi Gülizar, which he published in 2019 with the statement "it is a true love story". While the novel deals with the two peoples living in social harmony in the same geography before World War I, integrated without blood ties, being turned into enemies with the war and the disintegration of this social structure, the elements that make up the social structure shaped by common culture are also conveyed. Nar Tanesi Gülizar reflects the cultural texture of Bitlis at the beginning of the 20th century, with a special focus on Ahlat, which establishes the relationship between space and people through memory. The ravages of war destroyed this cultural colorfulness. Still, Gülsar wanted to remind the cultural texture of Ahlat before World War I in the memory formed by the testimony of literature and to keep alive the pain of Bitlis, which turned into a ruined city with the Russian invasion during the war.

Key Words: Bitlis, Ahlat, novel, World War I, folklore

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa / TÜRKİYE, alevsinar@uludag.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Sinar Uğurlu, A. (2025). I. Dünya Savaşı odağında romana yansıyan Ahlat: *Nar Tanesi Gülizar* örneği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(49), 421-435. <https://dx.doi.org/10.21550/sosbilder.1620418>

Gönderim Tarihi / Sending Date: 15 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 12 Şubat / February 2025

Giriş

Malzemesi insan olan edebiyat, tarihten ve toplumdan ayrı düşünülemez. Milletin tarih içindeki macerası, bu tarihî süreç içindeki sosyal ve siyasî dönemeçler, toplumun günlük hayatı, inancı, kültürü, gelenek ve görenekleri, ritüelleri, duygu ve düşünce dünyası özellikle anlatıya dayalı bir tür olan roman için malzeme oluşturur. Gerçek hayattan alınan ve içinde pek çok hikâye barındıran bu malzeme romanın kurgusal dünyasını inşa etmek için son derece elverişlidir. Toplumun ve tarihin sunduğu verilerden hareketle oluşturulan kurgular, dış dünyayı taklide dayanan gerçekliğe yaşanmışlığın gerçekliğini ekler. Böyle bir kurgu, bir toplumun tarihî dönemeçlerinden birine odaklanmışsa, taşıdığı sosyolojik anlama bir de tarihî anlam eklenir. Bu tarihî anlam, edebî eseri tarihî bir belge hâline dönüştürmez. Ancak sadece konuyla ilgili olanlara hitap eden tarihî belgelerden çok daha etkili olur; bir toplumun ortak geçmişini okurla paylaşarak toplumsal hafızayı ve toplumsal hafızanın “daha tematik bir odağını işaret ede[n]” (Güngör, 2018: 203) kültürel hafızayı canlı tutar. Bu çalışmada incelediğimiz *Nar Tanesi Gülizar* adlı roman da Ahlat ilçesi özelinde I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Bitlis’teki toplumsal hayatı yansıtarak geçmişin kültürel zenginliğini, savaşın yol açtığı onulmaz acıları sonraki kuşaklara duyurarak toplumsal ve kültürel hafızayı tazelemek amacıyla yazılmıştır.

Nar Tanesi Gülizar, “Süphan ve Nemrut dağları arasında Van Gölü’ne nazır eğilimli platolar üzerinde kurulmuş olan” (Yaşa, 2013: 16) Bitlis’in tarihî ve stratejik öneme sahip ilçesi Ahlat’ın I. Dünya Savaşı yıllarındaki hikâyesidir.

Mekâna odaklanan yazarlar çoğunlukla kendi gördükleri, yaşadıkları çevreden hareket ederler; olay örgüsünü ya bu çevrede kendi gözlem ve tanıklıkları veya tanıkların anlatıları doğrultusunda şekillendirirler. 1956 Bitlis / Ahlat doğumlu öğretmen yazar Atilla Gülsar da “gerçek bir aşk hikâyesidir” açıklamasıyla 2019 yılında yayımladığı *Nar Tanesi Gülizar* adlı romanda 20. yüzyılın başında yaşanmış bir aşk hikâyesi çerçevesinde doğup yetiştiği topraklarla okuyucuyu buluşturur. Bu buluşturma, aslında bir sosyal mekân olarak Ahlat’ın yeniden “yazılması ve yaşanması” (Chambers, 2005) anlamını taşımaktadır. Romanın hemen başında, bütünden ayrı, I. Dünya Savaşı öncesi, sırası ve sonrasıyla Ahlat’ın Kırklar Mahallesi’nin hikâyesinin anlatılacağına belirtildiği, prolog olarak adlandırabileceğimiz satırlarda yazar reel hayatta kaybolan edebî eserde yaşatmanın ve bu yolla toplumsal hafızanın kaybolmasını engellemenin peşinde olduğunu okuyucuya duyurur:

Van Gölü sahilinde olan Ahlat Ovası’nın bereketli toprağı... O toprağın bir parçası Kırklar Mahallesi... Türkler ve Ermeniler bir arada mutlu ve huzurlu bir yaşam sürüyorduk. Sonra zamana fesat karıştı. Birliğimiz, dirliğimiz bozuldu. Zaman bizim içimizde, biz zamanın içinde yitip gittik. Ödemekle yüzleşemediğimiz bedeller düşlerimizin kırılmasından başka sonuç getirmedi. Ama aynı zamanda bir düşü düş bırakan da gerçekleşmemesiydi. Sessizce gitmeyi seçti kimi... Yârinin gözleri uğruna, yârinin gözlerinden vazgeçti. Ve bazı hikâyeler sözlerle değil, gözlerle yazıldı... (Gülsar, 2019: 5)

20. yüzyıl başındaki Ahlat’a odaklanan yazar, Ermeni bir genç kız ile bir Türk delikanlının ilk gençlik yıllarında birbirlerine karşı hissettikleri masum duygular etrafında bölgenin sosyal hayatını ve bu hayata sinmiş olan folkloru yansıtır. Farklı din, gelenek ve görenekler içinde yetişen, aynı coğrafyanın bir araya getirdiği iki masum gencin sonu ayrılıkla biten ama nefes aldıkları müddetçe yüreklerinden çıkmayan sevdaları kurgu dünyasına aktarılırken özellikle Türklerle Ermeniler arasındaki dayanışma ve yardımlaşma esaslı komşuluk ilişkilerine vurgu yapılır. Birbirlerinden kız alıp vermek dışında hiçbir çekinceleri olmayan, eğlenirken, gülerken, ağlarken, dertleşirken beraber olan, birbirlerinin sofralarında yemek yiyen iki halkın I. Dünya Savaşı öncesi dostane ilişkileri romanın en geniş kısmını oluşturmaktadır. Ermenilerin yaşadığı Yukarı Mahalle ile Türklerin yaşadığı Aşağı Mahalle arasındaki ilişkileri saygı ve samimiyet belirler. Komşular arasında teklif yoktur. Kapılarda kilit

yoktur. Coğrafyanın sertliği ile, tabiat şartları ile, ekonomik sıkıntılarla, salgın hastalıklarla birlikte mücadele ederler; ev inşa ederken; ekin, hasat ve harman zamanında, taş ocağında, kışlık odun temini için ağaç keserken, yaylada hayvan yemi için ot biçerken, buğday ve bulgur öğütürken, kışlık yiyecekleri hazırlarken birlikten kuvvet doğduğu bilinciyle birbirlerine yardım ederler. Birbirlerinin inançlarına her zaman saygılıdır. Örnek olarak Ermeniler üzümlerinin bir kısmından pekmez, bir kısmından şarap yaparken, Türk komşularına hediye edecekleri pekmez kaplarını şarap kaplarıyla asla karıştırmazlar. Türkler de Ermeni komşularını yemeğe buyur etmişlerse sofranın etrafında kadın erkek birlikte otururlar ve yemeği herkes için ayrı kaplara koyarlar. Misafire ikramda bulunmak, komşuya yardım etmek, yardıma teşekkür etmek maksadıyla hediyeleşmek, haksızlığın karşısında birlikte durmak, hasta ziyareti her iki taraf için de son derece önemlidir. Ama kız alıp verme söz konusu olduğunda iki taraf da gönülsüzdür. Müslüman halk için gusül abdesti, sünnet gibi İslâm dininin emirleri dostluğun, iyi niyetin, komşuluğun çok önündedir, hayatlarını bu emirlere göre şekillendirirler. Örnek olarak başkahraman Bekir, Ermeni mahallesinden kız almak istediğini söyleyince komşularıyla kardeş gibi geçinen babasının ilk tepkisi “Ağzından çıkan kulağın duyuyor mu senin? Yukarı mahalleden kız almak da nereden çıktı? Allah yazmışsa bozsun. Tövbe, tövbe...” (Gülsar, 2019: 229) demek olur. Birbirlerine canlarını, namuslarını emanet eden, sosyolojik aidiyet anlamında hiçbir çatışma yaşamayan bu iki toplumda, evliliğin soyun devamı anlamındaki işlevi düşünüldüğünde dinî inançlar belirleyici olmaktadır ve dinî inançlar kan bağının oluşmasını engellemektedir. Bütün bunlar düşünüldüğünde *Nar Tanesi Gülizar* romanı, 20 yüzyılın başında Ahlat’taki sosyal hayatın sözcülüğünü üstlenmiştir.

Nar Tanesi Gülizar’ın başkahramanı Bekir, Ahlat ile özdeşleşmiştir. Daha çocuk yaşta, I. Dünya Savaşı’nda Kafkas cephesinde Bitlis için, Ahlat için Ruslara karşı çarpışır. Yaralanır. Ancak Ahlat’ın işgali üzerine ailesi ve komşularıyla birlikte toprağından ayrılmak zorunda kalır. Ahlat’tan uzakta Urfa’ya bağlı Tezekli köyünde kendisi ve kardeşleri için yeni bir düzen kurar. Çalışkanlığı, dürüstlüğü, marangozluk ve halk hekimliğindeki ustalığı ile bu köyde kendisini sevdiren, kabul ettiren, evlenir, çocukları olur. Ama ne çocukluk aşkı Gülizar’ı ne de memleketi Ahlat’ı unuttur. Gülizar da Ahlat da hep yüreğinde ve aklındadır. Gülizar’ın gözleri, sesi, yüzü; Ahlat’ın ovaları, çiçekleri, ağaçları, dağı, toprağı, baharı, yazı, kışı hiç aklından çıkmaz. Gülizar’dan da Ahlat’tan da kopamaz. Kızına Gülizar adını verir. Rusların Türklerle giriştikleri Çapakçur Savaşında yenilmeleri üzerine Bitlis’ten çekildiklerini öğrenince Ahlat’ın ve Gülizar’ın akıbetini öğrenmek için hemen memleketine koşar. Bitlis gibi Ahlat da harabeye dönmüştür. Ahlat metruktur. Gülizar’ın ailesinin diğer Ermeni ailelerle birlikte Lazkiye’den Londra’ya gideceklerini, Gülizar’ın aklını kaybetmiş bir hâlde sürekli ağladığını, Ahlat’a dönmek için çırpındığını işitince bir kervana katılarak Lazkiye’ye ulaşırsa da Londra’ya giden geminin kalktığını görür. Bundan sonra hayatını geçireceği tek yer onun için Ahlat’tır. Ahlat’a geri dönüp hayata tutunmaya çalışan bazı komşuları gibi o da evini, ahırını onarır. Karısını ve çocuklarını Tezekli’den alıp Ahlat’a getirirse de karısı kısa bir süre sonra Urfa’ya döner. Ahlat dışında yaşayamayacağını söyleyen Bekir, kızı Gülizar’ı annesiyle Urfa’ya gönderirken kendisi de oğlu Faik ile Ahlat’ta kalır. Ahlat’ta yeniden evlenir, başka çocukları olur. Yeni tarlalar alır, toprağını genişletir. Çocuklarını, torunlarını evlendirir. İkinci eşi öldükten sonra ahir ömründe üçüncü evliliğini yapar. Evlendiği üç kadın da onu çok sevmiş ve üstüne titremiş olsalar da Bekir’in yüreğindeki sızı yaşadığı müddetçe devam eder. Ruhunu teslim edene kadar sık sık Gülizar ile buluştukları çay başına gidip Gülizar’ı düşünür. Büyük bir tesadüf eseri Gülizar Londra’da, Bekir Ahlat’ta aynı gün aynı saatlerde ahirete göç ederler.

Romanın adının *Nar Tanesi Gülizar* olması anlamlıdır. Nar, romanda metafor olarak kullanılmıştır. Metafor (eğretileme) bir kelimenin gerçek anlamından çıkarak başka bir kelime yerine, başka bir anlamda kullanılmasıdır. Metafor, bilinen bir varlığa yeni bir anlam kazandırır.

“Somut anlamlar dünyasından” bir kavramı alır ve “soyut anlamlar dünyasındaki” bir kavramı temsil etmek için bunu kullanır (Lapsekili & Yelboğa, 2014: 117). Metnin anlamını öteye taşıyan metafor kelimeye okurun farklı anlamlar yüklemesine imkân tanır. Söz konusu romanda sözlükte “Nargillerden, yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç (*Punica granatum*).”, “Bu ağacın kırmızımtırak sarı sert bir kabukla örtülü, içinde çok sayıda kırmızımtırak, sulu taneler bulunduran yuvarlak yemişi.” (Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, 2023) açıklamasıyla yer alan ve bir meyve ağacını ve bu ağacın meyvesini işaret etmek amacıyla kullanılan nar, bu gerçek anlamının dışında farklı anlamlar ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Nar, romanda hem bireysel hem de sosyal içerikli metafordur. Mitolojide, masallarda, halk hikâyelerinde, ninnilerde, türkülerde güzelliğin, aşkın, sadakatin, bolluk ve bereketin, doğumun, çoğalmanın sembolü olan ve kutsallık izafe edilen, nazardan koruduğuna inanılan (Şenocak, 2016) nar bu romanda bireysel anlamda Bekir ve Gülizar’ın masum sevdalarını temsil eder. “Taş Olan Ejderha ile Nar Olan Kız” adlı Azerbaycan efsanesinde “Pir Baba’nın kimseyle görüştürmediği kızı, babası evde yokken bir oğlana âşık olur. Pir Baba, onları yakalayınca oğlanı önce ejderhaya, sonra taşla, oğlana olan aşkından dolayı ağlayıp üzülen kızını da o taşın yanında nar ağacına dönüştürür.” (Ergun 1997: C II, 416). Bekir’in gözünde de gözyaşları içinde bir başka diyara götürülen ve orada kendine yeni bir hayat kursa da ömür boyu Bekir’e kavuşamadığı için gözyaşlarını içine akıtan Gülizar nar ağacına dönüşmüştür. Biri Türk diğeri Ermeni olan iki gencin tam da I. Dünya Savaşı yıllarındaki Bitlis’te yaşadıkları sevdâ, birbirlerinden uzaklaşmalar da sürer. Biri Ahlat’ta diğeri Londra’da hiç görüşmeden yaşasalar da sevdaları ve bağlılıkları yüreklerinde devam eder. Bu noktada romanda nar bir meyve olmaktan çıkar ve bu gönül bağı, büyük ve gerçek aşkı temsil eden bir metafora dönüşür. Romanda narın bir de sosyal temsiliyeti vardır. Bir kabuğun altında yüzlerce tohum barındıran nar, Osmanlı Devleti’nin çok kültürlü, çok uluslu mozaik yapısını temsil eder. Ermeniler, bu mozağin bir parçasıdır. 27 Mayıs 1915’te Osmanlı Hükûmeti tarafından I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı ordusu ile karşı karşıya gelebilecek iç unsurların savaş bölgelerinden uzak yerlere devlet eliyle gönderilmesi için çıkarılan göç kanunu (Sevk ve İskân Kanunu) dolayısıyla ülkeden uzaklaştırılan Ermenileri temsilen romanda yer alan Gülizar, narın içindeki taneciklerden biridir. Nar önce çatlamış, ardından yarılmış ve içindeki tanecikler etrafa saçılmıştır. “Kilise resimlerinde ellerinde çatlamış nar tutan Meryem Ana ve İsa tasviri, yaşamda çekilen onca acıyı ve yeniden doğuşu sembolize eder.” (Torlak, 2023). Bu anlamıyla düşünüldüğünde romanda nar hem acı çeken iki sevdalıyı hem de I. Dünya Savaşı ile birlikte Bitlis’te altüst olan hayatları, yaşadıkları topraklardan kopmak durumunda kalan insanların çektiği acıyı, devlete ihanet eden bazı soydaşları yüzünden göçe tâbi tutulan bir toplumun acılarını yansıtır.

Nar Tanesi Gülizar’da, I. Dünya Savaşı öncesinde aynı coğrafyada toplumsal bir uyum içinde, kan bağı oluşturma dışında bütünleşmiş bir şekilde yaşayan iki halkın, savaşla birlikte düşman hâline getirilmesi ve bu sosyal yapının parçalanması işlenirken, ortak kültürle şekillenmiş sosyal yapıyı oluşturan unsurlar da aktarılır. 20.yüzyıl başındaki Ahlat özelindeki Bitlis’in sosyal yapısı romanda coğrafyanın belirlediği hayat ve halk kültürü ile yansıtılır. Romandaki halk kültürü unsurları içinde yemek kültürü, dualar, geçiş dönemi ritüelleri (evlenme-ölüm), inançlar, batıl inançlar, folklorik tıp, halk oyunları, geleneksel el sanatları (taş işçiliği, iğne ve boncuk oyası), türküler, yöresel ifadeler yer alır. Olay örgüsüne yedirilerek romana yerleştirilen bu folklorik malzeme yöre halkını ortak kültürde birleştirici bir işleve sahiptir.

Coğrafyanın Sunduğu Nimetler ve Külfetler

Ahlat “sönmüş iki volkanik dağ olan Süphan ve Nemrut arasında, Doğu Anadolu Bölgesi’nin mümbit bir ovası üzerinde kurulu” bir şehirdir. “Eski Ahlat’ın içinden geçen ve

şehri kuzey-güney yönünde ayıran çay, şehri ikiye bölmüştür. Bu durum şehirdeki yapıların yerleşim şeklini belirlemesinin yanı sıra ziraat ve hayvancılık için de toprağı gayet verimli kılmıştır. Dolayısıyla tarihsel süreçte şehrin sahip olduğu iklim şartları ve bol su kaynakları sayesinde, Ahlat tarımsal faaliyetlere elverişli olmuştur.” (Dalmış, 2022: 86) Emin Dalmış, Ahlat’ın coğrafyası ile ilgili çalışmasında el-Bağdadî’nin Ahlat için “mümbit, mamur ve kışı sert” (2022: 88) dediğini aktarır. *Nar Tanesi Gülizar*’da verimli coğrafyanın halka sunduğu nimetlerden de sert iklimin beraberinde getirdiği külfetlerden de söz edilir.

Romanda toprağın verimliliği sıklıkla vurgulanır. Ahlat’ta ceviz, fındık, kayısı, elma, erik, badem, kiraz, vişne, beyaz dut, kara dut, armut gibi meyve ağaçlarının yetiştiği; bağlardaki üzümün çok ve kaliteli olduğu; bahçelerde fasulye, domates, salatalık, kabak gibi sebzelerin yetiştiği ifade edilir. Romanda tabiatın tarım için elverişliliğinin farkında olan yöre halkının bu potansiyeli değerlendirdiği görülür. Her ailenin inekleri, koyunları ve arı kovanları vardır. Garmuç Çayı ve Van Gölü balık avlamak için elverişlidir. Van Gölü sadece balık avlanan değil, sodalı olduğu için Türk ve Ermeni kadınların nisan ile eylül ayları arasında toplanıp on beş günde bir çamaşır yıkamaya gittikleri ve bu sırada yüzüp güneşlendikleri, sohbet edip eğlendikleri bir mekân olarak yansıtılır.

Kırklar Çayı, Kaçer Çayı, Tahtı Süleyman Çayı, Garmuç Çayı, Avke Çayı, Tosbağa Deresi, Van Gölü, Garmuç köyü, Hının köyü, Bıhbıçık değirmeni, Selav yolu, Kırklar mahallesi, Yamalar Mahallesi, Harabe Şehir, Harabe Şehir Köprüsü, Gıcat mağaraları, Sütey yaylası, Kırklar Ovası olay örgüsü içinde kahramanların bulundukları coğrafyaya ait mekânlardır. Başta Bekir olmak üzere romanın şahıslar kadrosu aracılığıyla okuyucu da bu mekânlarda dolaşır.

Coğrafyanın nimetleri olduğu kadar külfetleri de vardır. Kışın tabiat şartları çetindir. Özellikle kar fırtınası, tipi, sel sıklıkla kışın yaşanan felâketlerdir. Romanda tasvir edilen sel sahnesinde dağdan gelen selle köklerinden kopan ağaçlar, taşlar, toprak, hayvan cesetleri sokaklarda sürüklenir; her yer çamur deryasına döner. Yazın çarşaf gibi olan Van Gölü kışın deli dalgalarla insanı ürpertir. Kar, evlerin boyunu aşacak derecede yağar, insanları esir alır. Evlerin bacaları karla kaplandığı için dondurucu soğuğa rağmen soba yakmak mümkün olmaz. Böyle zamanlarda herkes kendi yağıyla kavrulmak zorundadır, kimse kimsenin yardımına koşacak durumda değildir.

Halk Kültürü

Halk kültürünü oluşturan bütün unsurlar, insanı farkında olmadan yaşadığı topluma bağlar ve toplumdaki insanları bir arada tutar. *Nar Tanesi Gülizar*’da işlenen halk kültürü unsurları da Ahlat özelinde 20. yüzyıl başında Bitlis’in toplumsal dokusunu ortaya koymaktadır.

a) Yemek Kültürü

“Toplumların ekonomik yapıları ve bu yapıların şekillendirdiği gündelik hayat pratikleri mutfağın temel belirleyicisi konumundadır. Topluluğun tarımsal üretim esasında mı yoksa konar-göçer bir yaşam tarzı mı sergilediği, yaşadığı coğrafyanın fiziksel özellikleri beslenme kültürünü, yiyecekleri tüketilebilir hâle getirme şeklini belirleyecektir.” (Beşirli, 2010: 160) Olayların akışı içinde yer sofrasının etrafında bir araya gelen aile bireyleri ve komşuları tasvir eden sahnelerin sıklıkla yer aldığı romanda genelde Bitlis, özelde ise Ahlat’ın zengin yemek kültürü yansıtılır. Ahlat’ın kadınları her gün tandır yakarlar hem kendi aileleri hem de evlerinden eksik olmayan misafirler için her gün ekmek ve yemek yaparlar. Dövme, nohut, dövme ve etle yapılan düğün yemeği harisa, sulu misket köfte, iri soğanlı köfte, domdom kurşunu tabir edilen içli köfte, inci kefalı, tava kebabı, kayganak kebabı, etli bulgurlu dolma,

kabak dolması, baklalı bulgur pilavı, hedik, un ve yumurtanın karıştırılıp kavrulmuş hâline ad olan çat cıngır, harse, murtuğa, ekşi erik ve kayısı karışımı bir yemek olan sıcak erik aşısı, ekşili lahana sarması, erik ve üzüm hoşafı, koyun yoğurdunun içine bırakılmış petek balı veya pekmez, pekmez helvası, bol fıstıklı ırmik helvası, kasefe tatlısı, kaymak, tereyağı, yoğurt, cevizli fetir tabir edilen saçta pişmiş mayasız yufka ekmeğine konulan ceviz, işbabyan tabir edilen pekmezli cevizli çekirdeksiz kayısı, haş tabir edilen çekirdekli kurumuş kayısı, otlu peynir, ayran aşısı romanda sıkça adı geçen yiyecekler arasında yer alır. Sosyolojik veri sunan yemek kültürü açısından bakıldığında bu hayvancılığa ve tarıma dayalı zengin yemek kültürü yöre halkının verimli topraklarda yaşadığının da göstergesidir.

b) Dua

“İyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış söz” (Kaya, 2020: 176) şeklinde tarif edilen duayı *Nar Tanesi Gülizar*’da aile bireylerinin ve komşuların birbirlerine hitap ederken sıklıkla kullandıkları görülür. Romandaki dualar genellikle Türklerin ağzından çıkar ve bu dualarda Allah’a sığınma esastır. Kültür aktarımını sağlayan, insanların duygu ve düşünce dünyalarını yansıtan dualı kalıplaşmış sözler reel hayatta olduğu gibi romanda da yaşça küçük olana hitap edilirken kullanılır. Bu hitap bazen annenin evladına kızdığı sırada söze başlama şeklindedir. Böyle durumlarda “Allah seni ıslah eyleye”, “Gözü kör olmayasica”, “Allah’ın emaneti”, “Allah sizi saklaya, Allah size hayırlı ömür vere, yapmayın uslu durun” gibi kalıp sözlerle daha konuşmanın başında kızarken bile evladına hiçbir şekilde zarar gelmemesini isteyen annenin koruma içgüdüsü kendisini gösterir. Ahlat halkının sevgi ve iyi niyet ifade edilirken, karşısındakinin derdini sorarken ya da teşekkür ederken de söze daima dua içeren kalıp ifadelerle başladığı görülür: “Beylere gelin gidesin”, “Seni gelin edelim, ata bindirelim”, “Allah seni esirgeye”, “Allah bahtın güldüre”, “Allah bahtın açık ede”, “Allah uzun ömürler vere”, “Allah sana hayırlı ömürler vere”, “Allah sizi kazadan beladan esirgeye”, “Allah muradını versin”, “Tuttuğun altın olsun”, “Akıbetin hayır olsun”, “Senin gadan belan benim başıma döküle”, “Hiç darda kalmayasın”, “Hızır yardımcınız ola”. Bu dualar anne ve babadan geldiği gibi komşulardan da gelebilmektedir. Dilleri dualı bu insanlar, farkında olmadan kullandıkları bu kalıp sözlerle muhatapları olan yaşça küçüklere hem kendileri için ne kadar değerli olduklarını hem de küçüğün kontrolünün büyüğün elinde olduğunu hissettirirler. Romandaki dualar yörenin inancı, sevgiyi ve saygıyı yansıttığının dikkat çekici örnekleridir.

c) Geçiş Dönemi Ritüelleri

“İnsan hayatının üç önemli ‘geçiş’ dönemi vardır ki bunlar: ‘Doğum’, ‘evlenme’ ve ‘ölüm’dür.” (Yeşil, 2014: 118) “İnsan hayatının son derece önemli anlarından olan geçiş dönemleri” (Yeşil, 2014: 130) sırasında uygulanan ritüeller bireyin hayatından hareketle gerçekleşse de o bireyin mensup olduğu toplumun hayatını yansıtır. Bu anlamda *Nar Tanesi Gülizar*’da özellikle Ahlat’taki Ermenilerin hayatlarındaki geçiş dönemleri bazen vak’a içinde, bazen de birbirini seven ve evlenmeyi hayal eden Gülizar ile Bekir’in sohbetleri sırasında Gülizar’ın Bekir’i kendi gelenekleri konusunda bilgilendirmesi şeklinde yansıtılır. İnsan hayatındaki üç geçiş dönemi içinde romanda karşımıza çıkan dönemler “evlenme” ve “ölüm”dür.

Evlenme

Evlenmenin ilk aşaması söz kesmedir. Ahlat’ta söz kesme sırasında erkek tarafı geline takı takar; buna “Khaç” adı verilir.

Türklerde olduğu gibi Ermenilerde de kına gecesi âdeti vardır. Kına gecesi kız evinde yapılır. Sağdıcin eşi kınayı yoğurur, damadın sağdıcinin eşi gelinin eline ilk kınayı bir altınla beraber koyar. Kına yakılan el kalın kırmızı kurdele ile sarılır.

Düğünden bir gün önce gelin yatağı yine sağdıcin eşi tarafından hazırlanır. Gelin ve damada huzur, mutluluk, bereket ve zenginlik getirmesi niyetiyle yatağa pirinç ve para serpilir, altın konulur. İlk çocuğun oğlan olması dileğiyle yatağın üstünde bir erkek çocuk yuvarlanır.

Kilisede nikâh töreni yapıldıktan sonra gelini ata bindirirler. Damat önde atı çeker, davetliler de peşlerinde gelin ve damadın yaşayacağı eve giderler. Evin önünde Türk ve Ermeni delikanlılar davul zurna eşliğinde harkuşta oynarlar, halay çekerler.

Ermeni âdetlerine göre gelin gittiği evde uzun süre kocasından başkasıyla konuşmaz. Buna “munç”, “dil saklama” derler. Gelin ev halkına söylemek istediklerini evdeki çocuklar aracılığıyla iletir. Munç dönemi gelinin ilk erkek çocuğunu doğurması ve kayınvalidenin bir hediye vererek “konuş kızım” demesiyle son bulur. Ahlat’taki Türklerde de gelinlerin kayınpederlerinin yanında konuşmamaları âdeti vardır.

Ölüm

Ahlat halkından bir Ermeni ölünce Hristiyanlarla birlikte Müslümanlar da hemen cenaze evine koşar ve ölenin yakınlarının acısını paylaşırlar. Yukarı mahalle halkı siyahlar giyer, kilisede ön sırada otururlar. Aşağı mahalle halkı ise arka sıralardadırlar. Papaz yanan mumlar eşliğinde ilahiler okur. Ön sıralarda oturanlar ilahilere eşlik ederler. İlahilerden sonra ölenin dünyadan iyi bir insan olarak ayrıldığını anlatan duygu yüklü bir konuşma yapılır. Papaz “Tanrı size ve ölünüze huzur versin ve ölünüzün yüzü Tanrı’nın nuru ile aydınlansın” (Gülsar, 2019: 114) dedikten sonra yakınları ve sevenleri tabuttaki ölü ile vedalaşır. Bir masada şarap ve çörek vardır. Yukarı mahalle halkı çörekten kopardıkları parçayı şaraba bandırıp ağızlarına atarlar; Aşağı mahalle halkı şaraba banmadan sadece çörekten kopardıkları parçayı yerler. Şaraba bandıkları çörekle Hz. İsa’nın bedenini ve kanını temsil eden Ermeni halkının ölü evinde başlayan, kilisede devam eden ölüm ritüellerinin üçüncü aşaması mezarlıkta gerçekleşir. Mezarlıkta tabut ilahiler eşliğinde omuzlardan indirilir. Ölene övgüler düzülür, dualar okunur. Cenaze mezara konduktan sonra ölenin en çok kullandığı ve sevdiği eşyalar ile biraz yiyecek ve içecek de toprağa konduktan sonra mezar kapatılır. Ölüm ritüelleri mezarlıktan sonra da devam eder. Ölenin ruhu ölüm meleği tarafından götürülebilsin diye ölünün çıktığı odadaki pencere ve kapı ardına kadar açılır. Evde dualar ve ilahiler okunur. Ölümün birdenbire değil aşamalı gerçekleşen bir yok olma süreci olduğuna ve cennete uçuşun 7 gün sürdüğüne inanılır. Başsağlığına gelenler için “hokehats” denilen “can yemeği” hazırlanır. Birkaç gün sonra da ölenin en yakın akrabası ölülere adadığı “merelots” yemeği hazırlar ve helva kavurur.

Müslüman cenazesinin defnedilişi sırasında da gerek camiye, gerek mezarlığa, gerekse eve taziye Ermeniler de gelir. Dua okunurken Ermeni komşular ellerini göbekleri üzerinde kavuşturup duanın bitmesini saygıyla beklerler.

Ölenin arkasından dua etmek, yemek vermek ve helva kavurmak her iki kültürde de ortaktır.

ç) Batıl İnançlar

“Doğaüstü olaylara, gizli ve akıl dışı güçlere aşırı derecede bağlı boş inanç” (TDK, 2011: 283) olarak tanımlanan batıl inançlar romanda pek fazla yer tutmaz. Sadece nazar ve uğursuzluk noktasında roman kahramanlarının batıl inançları olduğu görülür. Ahlat’ın Müslüman halkı “hamaylı” dedikleri bir muskayı boyunlarına takarak nazardan korunduklarına inanırlar. Ermeni nüfusun yaşadığı Yukarı mahallede de ceviz ağacının altına oturmak uğursuz sayılır. Ceviz ağacının içinde insanlara zarar veren şeytan olduğuna inanılır. Bu batıl inanç, Ermenilerin bağlı oldukları Hristiyanlıktaki şeytanın insanlarını ruhlarını ele geçirip onları kötülüğe çektiği düşüncesiyle bağlantılıdır. Ceviz ağacına olumsuz baktıkları için kendi mahallelerinde bu ağacı yetiştirmezler. Bu nedenle Aşağı mahalledeki Türk komşuları kendi cevizlerini onlarla

paylaşırlar. Yukarı mahalle halkının bir başka batıl inancı sedir ağacına bez bağlayıp dilek dilemektir.

d) Halk Hekimliği (Folklorik Tıp)

Pertev Naili Borotav'ın "Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz" (2013: 139) şeklinde tanımladığı halk hekimliği de *Nar Tanesi Gülizar* romanında yer alan halk kültürü unsurlarındandır. Usta çırak ilişkisi ile nesilden nesile aktarılan halk hekimliği romanda Dado ninenin Bekir'e öğrettikleri ve Bekir'in öğrendiklerini hastaların üzerinde uygulaması sırasında yansıtılır. Hastalığı tedavi etmesinin karşılığında Dado para istemez, şifa bulanlar para ya da hediye verirlerse kabul eder, Bekir'e de para talep etmemesini söyler. Özellikle şifa bulanların dualarını almak onu mutlu eder.

Romanın başkahramanı Bekir daha çocuk yaşta halk hekimliğine ilgi duyar. Yörenin şifacısı Dado nine de bildiği her şeyi Bekir'e öğretir. Romanda sıklıkla sarı sarılığın tedavisinden söz edilir. Sarılık hastalığına yakalanan kişinin ağzını açması, dilini yukarı kaldırması istenir. Şifacı elindeki kaynatılmış iğneyi dilin altındaki ince damardan geçirir, iğneyi çıkarırken iğnedeki ipi kendisine doğru çekip ipe takılı olan damarın küçük bir yerini ustura ile kesip ipe beraber kestiği damardan siyah renkli kanın sızmasını sağlar. Hastaya ağzındaki kanı tükürmesi söylenir. Siyah kan bittikten sonra şifacı şap taşını kanayan yere kan durana kadar değdirir. "Parpılama yoluyla yapılan sağaltma" olarak kaynaklarda geçen bu yöntemde "vücuttaki kirli kanın atılması" sağlanır (Yalçınkaya, 2019).

Yılan sokması sırasında da zehri ağza iyice çekip tükürdükten ve işlem derinin içindeki siyahlık gidene kadar devam ettikten sonra yaranın üstüne "*sıtma önleyici bir etkiye sahip olduğu ve antibakteriyel aktivite gösterdiği belirlenen*" (Yaşar vd., 2017: 151) yavşan otu bastırıp sıkı sarılarak tedaviye başlanır. Ardından yara zeytinyağı ile ovulup sıcak su ve sabunla yıkanır.

Kanamayı durdurmak için kanayan yer suyla temizlendikten sonra "[n]emli kırlarda doğal olarak yetiş"en ve "doğal antioksidan kaynağı" olan (Selen İşbilir, 2008: 47, 3) ekşi kulak (kuzukulağı) kanayan bölgenin üstüne bastırılıp sarılır.

Geven otunun kökü ağrı kesici olarak kullanılır. Geven kökü o kadar acıdır ki çiğnenmesi durumunda acılığı ile vücuttaki ağrıyı bastırır.

e) Halk Oyunları

Ahlat'ta Türkler ve Ermeniler birlikte eğlenirler ve bu eğlenceler sırasında her iki gruptaki erkekler birlikte halk oyunlarını oynarlar. Bu oyunlar içinde romanda adı geçenler harkuşta, halay ve lorkedir. Davul ve zurna eşliğinde oynanan ve "el vurmali" bir "final oyunu" (Halk Oyunlarının Genel Karakteri, 2023) olan Bitlis yöresine mahsus harkuşta özellikle düğünlerde gençler tarafından oynanır. Türk ve Ermeni delikanlılar önce yavaş, gittikçe hızlanan dans figürleriyle birbirlerine yaklaşırlar ve var güçleriyle karşılarındaki arkadaşlarının avuçlarına vururlar. Oyunun amacı karşındakini bunaltıp oyunu bıraktırmaktır. Oyun alanında kalan son iki kişi yorulunca birbirlerinin elini tutup havaya kaldırır. Bu oyunun kazananı da kaybedeni de yoktur. "Ahlat'ta da oynanan Bitlis Harkuşta'sının el vurmali oyunlar arasında ayrı bir yeri ve anlatım güzelliği vardır." (Halk Oyunlarının Genel Karakteri, 2023).

Bir diğer halk oyunu olan Lorke türkölü bir oyundur ve daha çok kadınlar arasında oynanır.

f) Geleneksel El Sanatları

“[O]rtak kimlik, duygu ve aidiyet duygusu gibi özellikleri ile kendisini gösteren kültürel miras ve bu mirasın kodlarıyla oluşan kültürel belleğin bir unsuru” (Arıoğlu & Aydoğdu Atasoy, 2015: 112) şeklinde tanımlanan geleneksel el sanatları içinde “Hammmaddesi Taş Olan Geleneksel El Sanatları” olarak geçen taş işçiliğinin de romanda özel bir yeri vardır. Nemrut yanardağının patlaması sonucunda Nemrut Dağı’nın eteklerinde yoğun olarak bulunan volkanik küllerin birikimi taşlar dolayısıyla taş işçiliği Ahlat’ta çok gelişmiştir. Romanda Ahlat taşı sivil mimarî için kullanılır. Türkler ve Ermeniler içinde işinin ehli taş ustaları vardır, olayların akışı içinde bu taş ustalarının estetik bir dikkatle ama ekip olarak gerçekleştirdikleri özenle ve meşakkatli bir çalışma ile evin inşası sırasında taşları nasıl şekillendirdikleri, işleyip süsledikleri ve yerleştirdikleri anlatılır:

Yerdeki usta biçimsiz, kocaman bir taş alıyor. Elindeki çekiçle kalın kısımlarını kırıp üstünkörü bir dikdörtgen şekline getiriyor. Taşların uzunluğu önemli değil ama görüntünün güzel olması için hepsinin eni aşağı yukarı aynı olmalı. Daha önceden hazırladığı başka bir taşla göre ölçüp işaret koyuyor. Sonra fazlasını kırmak için, taşın parçalanmamasına özen göstererek yavaş yavaş vurmaya başlıyor. Her vurduğunda taştan bir parça yere düşüyor, ustanın ağzına burnuna incecik toz doluyor. (...) Taşın dört tarafını da kabataslak yontuyor. Duvarın ön yüzüne gelecek olan tarafın pürüzlerini gideriyor. Hazır hale gelen taşı beline yumuşak bir keçe bağlamış başka bir usta, sanki yerden bebek kaldırıyormuş gibi dikkatlice önce dizlerinin üstüne, oradan da beline bırakıyor.

Büyük zahmetlerle hazırlanan taşla zarar vermeden duvara çıkarmaya çalışıyor. Merdivenleri çıkarken ve kapıdan girerken de çok dikkatli davranıyor. Çünkü taş bir yere geçecek olursa köşeleri kırılabilir. Taşı duvarın üstüne, diğer taşlara uygun gelecek şekilde bırakmaya çalışıyor. Harcı tabaka halinde sürüp düzlüyor, altındaki ve yanındakiyle aralarında boşluk kalmayacak şekilde oturtuyor. Arka taraftan küçük taş parçalarıyla destekliyor. Aşağıdaki ustaya sesleniyor:

“Usta, bak bakalım bir eğrilik, göze batan bir pürüz var mı?”

(...)

Diğeri hafif içe doğru eğik göründüğünü söyleyince usta elindeki şakul ve gönyeyle yeniden kontrol ediyor. Düzeldiğine kanaat getirince altını küçük taşlarla yeniden destekliyor.

(...)

Sıra iç duvara geliyor. Yerleştirdiği taşın bir de ön tarafına aynı titizlikle bir taş oturtuyor. Bu iki taşın arasındaki boşluklara harcı da başka bir usta dolduruyor. Harcı hazırlayan kişi de işinde çok özenli. Önce kuru toprağı elekten geçiriyor. Toprak un haline geliyor. İçinde hiç yabancı madde kalmıyor. Bir tarafa biriktirdiği toprak kümesinin ortasına küçük bir çukur açıyor. Çukura su dolduruyor sonra da kürekle etrafındaki toprağı yavaş yavaş dolduruyor. Tüm toprağın eşit şekilde ıslanmasını sağlıyor. Ardından elindeki kürekle sağa sola attırıp hafif hafif vuruyor. Çamur harcın tam kıvamına geldiğini anlayınca tahtadan yapılmış bir teknenin içine dolduruyor. Tekneyi kucaklayıp duvarın başına çıkarıyor.

Genelde hep kırmızı taş kullanmışlar. Pencere için bıraktıkları boşluğun üst tarafına dışarı çıkıntı yaparak kemer oluşturmuşlar. Kemerin üstündeki taşları yontup çok ince bir işçilikle saç örgüsü şekli vermişler. Ustalardan hangisi yaptı acaba? Gerçi Kırklar Mahallesi’nin tüm ustaları çok maharetli. Oya gibi işliyorlar taşı. (Gülsar, 2014: 115-118)

Taşı “oya işler gibi” işleyen Kırklar Mahallesi’nin taş ustaları için yaptıkları işin hakkını vermek birinci derece önem taşır. Taşların dizilişi, renk uyumu, ustaların kuyu kazar gibi taşlar üzerine kazıyarak yaptıkları nakışlar çok güzel ve estetik, taş tezeyyatı son derece önemlidir. Her nakışta ayrı bir motif kullanılır. Adeta taşla can verilir, taşın kitabeler yazılır. Ermeni ve Türk ustaların yetiştirdikleri ustalar adeta birbirleriyle yarışır.

Ahlat taşı Selçuklu Türk mimarisinin gücünü yansıtan unsurdur. Roman, Ahlat’ın tarihî dokusunu verirken taş ustalığı ile birlikte Ahlat taşı ile yüzyıllar öncesince yapılan eserleri ön plana çıkarır; tarih, mimarî ve geleneksel el sanatlarını birleştirir:

Harabe Şehir'e yaklaşırken tek pare kocaman bir taşın üstünde gökyüzüne doğru uzayan ulaşılmaz kale duvarları MÖ 900 yılında Urartular tarafından yapılmasına rağmen, sanki geçen yıl yapılmış gibi sağlam. Tek bir taşının bile eksilmeden dimdik ayakta durması Ahlat'ta yaşayan ustaların derin bir geçmişi olduğunu ve nesilden nesile günümüze kadar geldiğini kanıtlıyor.

Kalenin bir ok atımı karşısında Ahlat mimarisinin, nakışlarının nadide örneklerini taşıyan, yine Ahlat taşından yapılmış dev bir anıt var. Bu anıt Urartu kralı Lat tarafından çok sevdiği kızı Derminia anısına yaptırılmış. Hayır Kapısı Anıtı, görenleri hâlâ hayra teşvik ediyor. Anıtın arkasında sıraya dizilen halk, ortadaki kemerli kapıdan geçerek anıtın diğer tarafında bekleyen Urartu kralı Lat ve kızı Derminia'nın elinden hediyelerini alıyormuş. (Gülsar, 2019: 286-287)

Romanda geleneksel el sanatları içinde iğne ve boncuk oyası da yer alır. Ahlat'ta Türk ya da Ermeni bütün genç kızların boş vakitlerinde ya da birbirleriyle sohbet ederken iğne ve boncuk oyası ile uğraştıkları, ellerindeki oyayı göstermek için adeta yarıştıkları, daha önce görmedikleri yeni bir örneğe hayranlıkla baktıkları, hemen bu yeni örneği öğrenmeye çalıştıkları ve çeyiz hazırlığı yaptıkları görülmektedir.

g) Türküler

Romanda sıklıkla kahramanların türkü okudukları görülür. Sevinçli ya da hüznü zamanlarda okunan bu türkülerin bir kısmı Urfa, Erzurum, Edirne, Diyarbakır, Kars gibi yörelere aittir; bir kısmı da Bitlis veya doğrudan doğruya Ahlat türküsüdür:

"Ahlat'ın başındayım./ On altı yaşındayım. / Kınamayın oy dostlar. / Perinin peşindeyim." (Gülsar, 2019: 125)

"Ahlat'ın kara taşı / Yandı bağrımın başı / O yâr burdan gideli / Durmaz gözümün yaşı / Güley güley / Gül Hanım / Gel otur benim canım / Sensin benim dermanım / He canım he malım" (Gülsar, 2019: 156)

"Kulaksız'da kuyu var / Hanım yâr canım yâr, canım yâr yâr, / İçinde de suyu var / Hanım yâr canım yâr, canım yâr yâr / Dostlar kalksın oynasın / Hanım yâr canım yâr, canım yâr yâr / Halil Bey'in toyu var. / Hanım yâr canım yâr, canım yâr yâr" (Gülsar, 2019: 207)

Roman kahramanları heyecanlarını, neşelerini, coşkularını, mutluluklarını ve isteklerini ifade ederlerken türkülerden yararlanırlar. Türküler kahramanların duygu dünyalarını yansıtır.

ğ) Yöresel ifadeler

Romanda kahramanların konuşmaları sırasında yer yer yöresel ifadeler kullanıldığı ve bu ifadelerin bazılarının da açıklamalarının yapıldığı görülür.

"Haçirdek" (tandırın üstüne uzatılan demir parçaları), "cıra" (güğüm), "hamaylı" (muska), "elçek" (eldiven), "solar" (çavdar sapları), "yapma" (tezek), "harol" (buğday ekilirken tohumun toprağın altına iyice yerleşmesi için başvurulmuş yöntem), "zoğu" (uzun sopa), "honça" (bir yere giderken götürülen armağan), "katalog" (5 kg buğday alan tahtadan yapılmış kap), "gırnaz" (çok zayıf), "gagaç" (gelincik), "bıldırki" (önceki), "horum" (deste hâlinde ot), "tike" (küçük parça), "kotan" (büyük saban), "sukumsuz" (suratsız) gibi kelimeler bunlardan bazılarıdır.

I. Dünya Savaşı ve Ahlat'ta Hayatın Altüst Olması

Ruslar için bu cephe üzerinde bulunan Bitlis'in stratejik önemi büyüktür. Ruslar için "Bitlis, güneye giden yolun kilidi konumundaydı. Van Gölü'nün doğusu ve batısından gelen Rus birliklerin ilerlemesi için Bitlis'i geçmeleri gerekiyordu" (Ölmez, 2014: 5). "Ruslar bu güzergâhta Van ve Muş'u aldıktan sonra, Bitlis üzerinden ilerleyerek Urfa ve Halep'e kadar ulaşmayı hedefliyorlardı. Ermeni komiteciler de bu plana uygun olarak, bölgedeki Ermenileri teşkilatlandırıyorlardı. Onlara göre, Rusların Halep'e kadar uzanmasından sonra, bölgede bir Ermeni devleti kurulacaktı. Bu amaçla bütün Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılıyordu." (Ölmez, 2014: 5). "Bütün bu nedenlerden dolayı Ermenilerle güçlendirilmiş

Rus ordularının Bitlis'ten geçmesi Ruslar ve Ermeniler açısından hayati öneme sahip bir konu hâline gelmişti.” (Ölmez, 2014: 5)

Ahlat, merkezden bir hayli uzaktır. Ahlat halkı ne devletin çöküş içinde bulunduğundan ne memleket genelindeki sosyal ve siyasal sancılardan haberdardır. Yolunda gitmeyen bir şeylerin olduğunu Rusların Batum'u işgal ettikleri ve Erzurum'a doğru ilerledikleri haberi gelince fark ederler. I. Dünya Savaşı, Doğu'da Kafkas cephesini açmıştır. I. Dünya Savaşı demek Ahlat için Rus tehlikesi demektir.

1 Kasım 1914'te Rus ordusu sınırları geçerek Doğu Anadolu'ya girmiştir. 10 gün içinde Ruslar, Eleşgirt'e varırlar. Malazgirt'in işgalinden sonra Oral deresini aşarak Madavans vadisine ulaşırlar. Madavans Vadisi, Ahlat demektir. Rus ordusundan ayrılan serseri Rus Bu Rus askerleri Ermenilerin evlerine musallat olurlar, şarap isterler, genç kızlara tecavüze yeltenirler. Bekir'in sözlüsü Gülizar ve ailesi, Rusların kendi yanlarında yer almaları konusunda baskı yaptıkları Ermeni ailelerini temsil eder. Bekir'in müdahalesiyle Gülizar tecavüzden kurtulur. Bekir birkaç serseri Rus askerini etkisiz hâle getirir de bu bir son değil her iki halk için de yeni bir dönemin başlangıcıdır.

Savaşın başında Ermeni mahallesinde yaşayanlar “Moskof zulmü”ne karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıklarını ifade ederler. Seferberlik ilan edilmiştir. Neredeyse her gün Müslüman mahallesinden asker uğurlanır. Ardından şehit haberleri gelmeye başlar. Otorite boşluğunu ve savaşı fırsat bilen çeteler köyleri basmaya başlarlar. Tehlikenin nereden ve nasıl geleceğini kestirmek zordur. Evlerinin kapılarında kilit olmayan Ahlat'ın Ermeni ve Türk mahallelerinde artık kapılar hem kilitlenir hem de kapıların arkasına büyük kütükler dayanır. Erkekler ellerinde tüfeklerle gece boyu nöbet beklerler. Askere uğurlananların şehitlikleri duyuldukça Müslüman mahallesinde Ruslara ve Ruslara katılan Ermenilere karşı hınç, öfke ve nefret duyguları uyanmaya başlar. Artık Ahlat'ın her mahallesi acıdır.

Türkler, Osmanlı'nın ekmeğini yiyen Ermenilerin Ruslarla iş birliği yaptıklarını duydukça öfkelenirken Ruslar ateşi daha da harlarlar. Osmanlı askeri kıyafeti giyen Ruslar bir Ermeni köyü olan Garmuç'u ateşe verirler. Sivil halka saldırırlar, köyde katliam yaparlar. Garmuç köyünü Osmanlı askerlerinin yaktığına ve köy halkını katlettiklerine inanan Yukarı mahallenin Ermenileri de Türklere karşı öfkeli dirler. Romanın anlatıcılığını üstlenen başkahraman Bekir her ne kadar “Bunlar aramıza fitne ve ayrılık ateşi salar mı acaba? Samuel Usta, ben, Gülizar, Agop... Hayır hayır, olmaz, olamaz biz artık bir milletiz, Osmanlıyız.” (Gülsar, 2019: 273) diye feryat etse de roman Osmanlıcılık ideolojisinin yıkılışını somut olarak yansıtmayıyla dikkat çekicidir.

Osmanlı askeri kılığına bürünen Ruslar, her eve ayrı ayrı ateş atıp köyü cehenneme çevirmişler; yaşlı, kadın, erkek, bebek, çocuk ayırt etmeden buldukları köy ahalisini süngülemişlerdir. Sokaklar kan ve ceset içindedir. Sağ kalabilenler feryat ederken tüm Ermeniler, Osmanlı'ya sövmekte ve intikam yeminleri etmektedir. Vahşete tanık olan Türkler, Türk askerinin asla böyle bir katliam yapmayacağını gayet iyi bilir ama bunu acılı tarafa anlatmak çok zordur. Etrafta Osmanlı kıyafeti giymiş birkaç cesedin olması üzerine, Türklerin akıl etmesiyle kıyafetler bedenden sıyrılınca, bu cesetlerin sünnetsiz oldukları anlaşılır ve katliamın Ahlat'taki Ermeni ve Türkleri birbirine düşürmek isteyen Ruslar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılır. Ama yine de Ruslar oynadıkları oyundan vazgeçmezler. Ermenileri Türklere, Türkleri Ermenilere karşı kıskırtmak için Zağgi köyünde kiliseye doldurulan Ermenilerin Türkler tarafından yakıldığı, Sıbrasor köyünde camiye doldurulan Türklerin Ermeniler tarafından yakıldığı gibi söylentiler çıkartırlar. Bu söylentilerin aslını hemen öğrenmek imkânı yoktur. Her iki tarafın da sinirleri bozulmuştur. Herkes duyduklarının etkisi altındadır. Yıllarca Ahlat'ta birlikte kardeş gibi yaşayan iki halk, birbirlerine duydukları güveni

kaybederler. Ruslar, doğuda ilerlerken Ermeni de kendi saflarına çekmeyi başarırlar. Bazı Ermeniler çeteler kurup köyleri basarlar. Bu çetelerin reisliğini Rus kazaklar yapar. Türklere büyük zararlar verirler. Ruslar Osmanlı Devleti'nin batı cephelelerinde, Arap yarımadasında, Mısır'da savaşmasını fırsat bilerek Anadolu'yu işgal etmeye çalışırlar. Geçtikleri yerleri talan eder, çoluk çocuk demeyip halkı kurşuna dizerler, kadınlara tecavüz ederler. 1915'te Bitlis'in Adilcevaz ilçesi işgal edilir.

Rus ordusunun Ahlat yakınında olduğu öğrenilince minareden sela okuyan imam eli silah tutan herkesi Harabe şehir çarşı merkezine çağırır. Rus işgalini önlemek için Ahlat'ı savunmak mecburiyetinde olduklarını Ahlat haklı idrak etmiştir.

Tarih 1915'tir. Romanın anlatıcısı olan başkahraman Bekir o tarihte 16 yaşında olmasına rağmen yaşıtı olan Ermeni ve Türk arkadaşlarıyla birlikte "Biz çocuk değiliz, kötürüm de değiliz. Biz sizlerle beraber geleceğiz ve düşmanı kovana kadar sizinle beraber olacağız. Bizi durduramazsınız, istemeseniz de arkanızdan takip ederiz." (Gülsar, 2019: 307) diyerek ısrar ederler ve Ahlat'ı savunmak üzere düzenli ordu ve milis güçlerden oluşturulan birliğe katılırlar. Kendilerini Malazgirt Savaşına katılan Alparslan'ın askerleri gibi hisseden Bekir, Halil, İlyas, Mustafa, Agop, Hrant'ın bulunduğu Osmanlı ordusu 29 Haziran 1915'te Rus general Şarpantiye desteğindeki Üçüncü Maveraybaykal Kazak Livası ile Merdan Baba'da karşı karşıya gelir. Kahramanca Ahlat'ı savunurlar. Hatta Rus işgali altındaki Malazgirt'e kadar ilerlerler. İçeriden Malazgirt'in yerli halkı, dışarıdan Ahlat ağırlıklı Bitlis halkı Malazgirt'teki Rusları püskürtürler. Tecavüze uğramak üzere olan genç kızları, işkence edilen halkı vahşi Rus askerlerinden kurtarırlar. Bu sert direniş sırasında Bekir yaralanır; Halil, İlyas ve Hrant hayatlarını kaybederler.

Rusların püskürtülmeleri ile Müslümanlar rahat bir nefes alsalar da I. Dünya Savaşı ile birlikte Ahlat'ın Kırklar mahallesinde yaşayan Türkler ve Ermeniler arasında güven bunalımı derinleşir. Bu sırada tehcir başlar.

Van'ın Ruslar tarafından işgali, Ermenilerin Rusları desteklemeleri, Ermeni çetelerinin "Müslümanları çoluk çocuk, kadın demeden" katletmeleri üzerine İttihat ve Terakki yöneticileri tedbir almak zorunda kalırlar. Önce gayr-ı müslim askerleri geri hizmete çekerler. Ermeniler savaş alanının dışına çıkarılır. Ardından güneye sevk edilmeleri kararlaştırılır. "Bitlis'e bağlı kazalardaki Ermeniler" de sevke dahildir (Ölmez, 2014). Romanda Gülizar'ın ailesi de güneye sevk edilenler arasındadır.

Romanın kahramanı Bekir'in yaşadıkları nezdinde, Rus işgaline uğrayan Ahlat halkının ortak acısı somutlaşır. Ahlat, Rus askerleri tarafından işgal edilince ailesi ile birlikte doğduğu topraklardan kaçmak zorunda kalır. Babasının "yıllardır ne zorluklarla yaptığı evi[n]i, atölye[sini] ve de biriktirdikleri[ni] Rus gavuruna bırakıp" (Gülsar, 2019: 345) Ahlat'tan uzaklaşırlarken yolda önce babasını ardından annesini kaybeder. Anne ve babasını toprağa veren Bekir, acı içinde kardeşleri ve amcası ile birlikte yola devam eder. Bitlis'e ulaştıklarında tedirgin bir ahali ile karşılaşır. Dükkanların çok azı açıktır. Onlarda da malzeme kalmamıştır. Sürekli ağlayan kardeşlerini teskin etmeye ve acısını bastırmaya çalışan Bekir'in ve amcasının amacı Veysel Karani'de amcasının eşine ve çocuklarına yetişmektir. Deliklitaş mevkiinde silahlı Ermeni çetesinin saldırısına uğrarlar. Amca, şehit düşer. Beraberlerindeki altın kesesini kapam üç eşkiya kaçır. Bekir, anne ve babasından sonra amcasını da toprağa verir. Tehlikeli bir yolculuk yaparak düşmandan ve eşkiyadan kaçan Bekir, Veysel Karani ve Batman'dan geçerek Bismil'e ulaşmaya çalışırken Urfa'ya bağlı Tezekli köyünde mola verir. Bir süre orada yaşar.

"2. Ordu'nun Çanakkale Cephesi'nden, Doğu Anadolu Cephesi'ne kaydırılması ve nihayet komutan Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu Komutanlığı'na atanması'nın (Akçora & Kaya, 2015: 23) ardından Ruslarla yapılan Çapakçur savaşının sonucunda 8 Ağustos 1916'da

Bitlis'in Rus işgalinden kurtarılması üzerine geride bıraktığı mal ve mülkün akıbetini öğrenmek için hemen Ahlat'a gider. Sokaklar bomboştur. Kırklar Mahallesi viraneye dönmüştür. Diğer mahallelerde de Harabe Şehir tabir edilen Eski Ahlat'taki durum da aynıdır. Sadece Harabe Şehir'deki mağaralarda Ruslardan saklanan birkaç yaşlıya rastlar. Kırklar Mahallesi'ndeki Ermeni komşularının bir kısmının salgın hastalıklardan öldüğünü, sağ kalanların Halep tarafına gittiklerini öğrenir. Savaş, genelde Bitlis, özelde Ahlat'taki hayatı altüst etmiştir.

Sonuç

Nar Tanesi Gülizar, mekân ile mekânda yaşayan insan arasındaki ilişkiyi hafıza üzerinden kuran, Ahlat özelinde 20. yüzyıl başındaki Bitlis'in kültürel dokusunu yansıtan bir romandır. Ahlat sevdalısı yazar romanıyla kaybedilmiş kültürel renkliliğin peşine düşmüştür. Ahlat'ın 20. yüzyıl başındaki ruhunu burada yaşayan iki halkın buluştukları ortak kültür ve birbirlerinin inançlarına duydukları saygıyla yansıtır. Bu ruh, savaşın tahribatıyla yıkılmış, zamana direnememiştir ama Atilla Gülsar edebiyatın tanıklığıyla oluşan hafızada I. Dünya Savaşı öncesi Ahlat'ın kültürel dokusunu hatırlatmak, I. Dünya Savaşı'nda maruz kaldığı Rus istilasıyla harabe şehir hâline dönen Bitlis'in acısını canlı tutmak istemiştir. Türkler ve Ermenilerin kimlik karmaşası hissetmeden hayatlarını kesiştirmenin yolunu bularak birlikte yaşadıkları süreç sona ermiş, geçmişteki ortak kültür yerini ortak anılara bırakmıştır. Ahlat'ın insanı *Nar Tanesi Gülizar*'a yansırken, romandan da okuma zamanına yansır. Roman coğrafyanın insana sunduğu hayatla, inançlarıyla, duasıyla, yemekleriyle, geçiş dönemi ritüelleriyle, geleneksel el sanatlarıyla, halk oyunları, türküler, halk hekimliğiyle Ahlat'ın 20. yüzyıl başındaki kültürel ve sosyal hayatını yansıtırken bu kültür mirasını sonraki kuşaklara aktarma işlevi üstlenmiştir.

Avusturyalı botanikçi kaşif Theodor Kotschy'nin tasviriyle “muhteşem” ve “romantik” Bitlis, Urartulardan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan binlerce yıllık tarihiyle, Türklerin 10. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya açılmasındaki ya da Rusların Akdeniz'e inme planlarındaki lojistik önemi ile; I. Dünya Savaşı sırasında yaşadığı Rus işgali, Ermeni çetelerinin saldırıları ve göç olaylarıyla; I. Dünya Savaşı sırasında harabeye dönüşse de Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadeleyi desteklemesiyle; Ahlat-Adilcevaz-Güroymak-Tatvan gibi ilçelere yayılan verimli toprakları, tabii güzelliği ve tarihî dokusuyla, her biri bir roman kahramanı olabilecek Mevlana Ebul Fazl Mehmed Efendi, Şems-i Bitlisi, Hacı Hasan Şirvani, Şeyh Mahmut Üryani, Müştak Baba, I. Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı çarpışırken bir kolunu kaybeden Şeyh Muhammed Diyaüddin gibi tasavvuf ehli değerleriyle; Mevlana Abdürrahim-i Bitlisi, Mevlana Muhammed Berkali, Fahrettin Ahlati, Abdullahü'l Hilati, Gavs-ı Hizani, I. Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşen Said-i Nursi gibi âlimleriyle; Osmanlı Devleti'nin Doğu siyasetinde son derece etkili olmuş İdris-i Bitlisi, Şükri-i Bitlisi gibi şair ve siyaset adamlarıyla, folklorik özellikleriyle edebiyat için, özellikle de roman türü için son derece zengin bir malzeme sunmaktadır.

Özellikle bölgeyi tanıyan yazarların bu zengin malzemeyi işleyerek Bitlis'i Türk romanında yaşatıp şehrin edebiyatta da varlığını sürdürmesine, edebiyat aracılığı ile kültürel kimliğin sürekliliğinin sağlanması ve toplumsal hafızanın canlı tutulmasına katkıda bulunmalarını dilerim.

Bilgi Notu

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yapılan bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Kaynakça

- Akçora, E. Ö. & Kaya, M. (2015). Bingöl ve Bitlis'in Birinci Dünya Harbi'ndeki yeri ve önemi. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 9-28.
- Arıoğlu, İ. E. & Aydoğdu Atasoy, Ö. (2015). Somut olmayan kültürel miras kapsamında geleneksel el sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Turkish Studies*, 10(16), 109-126.
- Beşirli, H. (2010). Yemek, kültür ve kimlik. *Millî Folklor*, 22(87), 159-169.
- Boratav, P. N. (2013). *100 soruda Türk folkloru (inançlar, töreler ve törenler, oyunlar)*. Bilgesu Yayınları.
- Chambers, I. (2005). *Göç, kültür, kimlik*. (Çev: İ. Türkmen, M. Beşikçi), Ayrıntı Yayınları.
- Dalmış, E. (2022). XII.-XIII. yüzyılda Ahlat'ın coğrafi ve siyasî sınırları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 131(258), 83-100.
- Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güngör, F. Ş. (2018). Toplumsal belleğe felsefi ve edebi yaklaşımlar: Nikos Kazancakis örneği. *Researcher: Social Science Studies*, 6(1), 197-209.
- Gülsar, A. (2019). *Nar tanesi gülizar*. Sokak Yayın Grubu.
- Halk oyunlarının genel karakteri (2023, Nisan 5).
<https://ekitap.ktb.gov.tr/yazdir?585F81F7F51C4EF3FA0D2B541B7C9785>
- Kaya, D. (2020). *Türk dünyası ansiklopedik Türk halk edebiyatı kavramları ve terimleri sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Lapsekili, N. & Yelboğa, Z. (2014). Psikiyatride metafor kullanımı. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, (3), 116-125.
- Ölmez, A. (2014). Ölüm ve zulmün üç hâli: Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis cephesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(2), 1-22.
- Selen İşbilir, Ş. (2008). *Yaprakları salata-baharat olarak tüketilen bazı bitkilerin antioksidan aktivitelerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Şenocak, E. (2016). Halk anlatı ve inanışlarında mitolojik bir meyve: Nar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 228-251.
- Torlak, H. (2023, Nisan 6). Anadolu kültüründe nar ağacı.
<https://yeryuzuagaci.wordpress.com/2021/02/02/anadolu-kulturunde-nar-agaci/>
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (2023, Nisan 6). <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkçe Sözlük (2011). (Haz: Şükrü Haluk Akalın vd.), Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yalçınkaya, F. (2019). Halk hekimliğinde sağaltma yöntem ve teknikleri. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 70-80.
- Yaşar, S., Güler, G., Beram, A., Coşkun, D., Ozansoy, D. (2017). Acı yavşan otu (artemisia absinthium l.) yaprak uçucu bileşenleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 148-152.
- Yeşil, Y. (2014). Türk Dünyası'nda geçiş dönemi ritüelleri üzerine tespitler. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(9), 117-136.

EXTENDED ABSTRACT

Atilla Gülsar's novel Nar Tanesi Gülizar serves as a poignant narrative that intertwines the themes of love, war, and cultural memory against the backdrop of Ahlat, a district of Bitlis in Eastern Anatolia, specifically during the tumultuous years surrounding World War I. The novel's essence encapsulates how literature, drawn from the depths of human experience, cannot be viewed separately from the historical and societal contexts it emerges from.

The narrative centers around the innocent love story between Bekir, a Turkish boy, and Gülizar, an Armenian girl, highlighting their deep connection rooted in a shared environment and cultural fabric. Set in the early 20th century, the story reflects a period when the Turkish and Armenian communities coexisted peacefully and engaged in mutual support and camaraderie in their daily endeavors. This mosaic of human relationships showcases the rituals, beliefs, and folklore that defined their lives.

As the story unfolds, the perspective shifts to encompass the impact of World War I, a pivotal turning point in the characters' lives and the larger social fabric of Ahlat. The onset of war transforms the previously harmonious existence into a landscape fraught with distrust and conflict. The once close-knit community gradually becomes divided as external pressures from war and geopolitical conflicts exert their influence, culminating in tragic consequences.

The novel adeptly navigates the transformation of Ahlat from a flourishing and culturally rich space into a war-torn environment marked by sorrow and loss. Gülsar uses vivid descriptions of the landscape and the cultural elements that characterize the region, vividly illustrating a time when the townspeople interacted with respect and solidarity -sharing meals, celebrating traditions, and mourning losses together. Bekir embodies the struggles of those navigating the war-induced chaos. He is a courageous character who finds himself at the intersection of love for his homeland and determination to protect his loved ones amidst the chaos of war.

In detailing the cultural practices that define life in Ahlat, Gülsar emphasizes various aspects such as food culture, religious rituals, and communal activities. These elements are woven seamlessly into the storyline, serving as a backdrop that enriches the narrative and enhances its emotional resonance. The portrayal of communal meals, traditional music, and folk dances reflects the shared identity of the Turkish and Armenian populations, ultimately emphasizing the theme of cultural harmony before the war intersects its destructive force.

The metaphor of the "pomegranate" in the title symbolizes both individual and collective experiences. It represents Gülizar and Bekir's love -sweet yet complicated- and marred by circumstances beyond their control. The pomegranate is a potent representation of the multicultural fabric of the Ottoman Empire, of which the characters are a part. The novel reflects the tensions and bonds formed within the diverse mosaic of communities that once coexisted happily, only to be shattered by the ravages of war.

Gülsar explores the psychological impact of war on his characters, mainly through Bekir's experiences. As the war escalates, he faces immense personal loss -his family is forced to flee their homeland- which serves as a metaphor for the broader dislocation experienced by many during this turbulent period. Bekir's deep ties to Gülizar and his homeland are illustrated as he reflects on his past with bittersweet nostalgia, longing for the days when different communities could connect with empathy and affinity.

The narrative structure of Nar Tanesi Gülizar highlights the continuity of memory -the shared recollections of a place and its people, even in times of despair. Bekir's journey illustrates how individual experiences of trauma resonate with collective memory, mirroring the historical complexities of the Armenian and Turkish communities. As he navigates through despair, his determination to return to Ahlat signifies a deeper connection to his roots -a yearning to reclaim and honor the shared memories of cultural richness.

In conclusion, Nar Tanesi Gülizar is not merely a historical account; it is a lens through which the reader can perceive the intricate relationships between love and loss, community and conflict, and the enduring impact of memory. Gülsar's narrative captures the essence of life in Ahlat during a time when innocence was shadowed by the looming threat of war yet preserved a hope for reconciliation. This work not only revitalizes a community's collective memory but also serves as a testament to the resilience of human connections that endure even amid the most profound suffering. Gülsar's storytelling thus becomes an act of preservation, reminding future generations of the importance of empathy, understanding, and the shared human experience in the face of adversity.